

УДК 343.121.5

В. В. Романюк,

кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства
факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6077-4591>

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Висвітлено досвід правового регулювання та сучасні організаційні форми кримінального провадження щодо неповнолітніх у країнах Європейського Союзу. Звернуто увагу на відповідні правові аспекти, які можуть бути запозичені у кримінальне процесуальне законодавство України у сфері судочинства щодо дітей, та сформульовано пропозиції щодо впровадження ювенальної юстиції в Україні.

Ключові слова: кримінальне провадження щодо неповнолітніх, ювенальна юстиція, правовий режим, дитина, неповнолітній.

Постановка проблеми. В Україні залишається нерозвинутою і такою, що не працює на достатньо ефективному рівні, система забезпечення прав та інтересів неповнолітніх осіб, які вступили у конфлікт із законом, як того вимагає Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [1]. Зокрема, ще у 1991 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, проте дотепер повною мірою не забезпечено реалізацію прав та не виконано міжнародні зобов'язання, передбачені вказаним документом. За мету судової реформи ставиться функціонування кримінального судочинства на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантування права особи на справедливий суд. Відповідно, актуальним завданням науки кримінального процесуального права є розробка теоретичних рекомендацій та практичних пропозицій щодо побудови такого за змістом і формою кримінального процесу, який би відповідав сучасним європейським стандартам

у цій сфері, де одним із напрямків його розвитку є вдосконалення кримінального судочинства стосовно дітей, у тому числі шляхом запровадження ювенальної юстиції. Зокрема, в розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» акцентується увага на подальшому розвитку системи правосуддя, дружнього до дитини, а також упровадження ювенальної юстиції [2]. Реалізація завдання щодо створення в Україні відповідної системи ювенальної юстиції, яка існує в більшості європейських країн, неможлива без урахування світового, зокрема європейського, досвіду в цій сфері, який стане запорукою ефективності та дієвості вітчизняної моделі ювенальної юстиції. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини В. Лутковська наголошувала: «Потрібна ювенальна стратегія держави – стратегія держави стосовно малолітніх [3]. Отже, питання виявлення основних рис та особливостей правового регулювання, а також сучасних організаційних форм кримінального провадження щодо неповнолітніх, зокрема в європейських країнах, є актуальним питанням на шляху впровадження ювенальної юстиції.

Аналіз останніх досліджень. До дослідження питань, пов'язаних із кримінальним провадженням щодо неповнолітніх, зверталися такі вчені, як А. Я. Ветрова, О. Х. Галімов, А. М. Голубева, А. Є. Голубов, А. А. Канєвський, М. І. Карпенко, О. С. Ландо, О. О. Левендаренко, В. В. Леоненко, І. С. Манова, Е. Б. Мельникова, Г. М. Міньковський, Г. М. Омеляненко, А. Б. Романюк, В. А. Рибальська, Н. Ш. Сафін, В. М. Трубников, В. В. Шимановський, Н. В. Шость та ряд інших. Однак аналіз робіт із даної проблематики, проведений автором, дає підстави стверджувати, що питання кримінального провадження щодо неповнолітніх у країнах Європейського Союзу розглядалися, як правило, лише в контексті розв'язання конкретних проблем кримінального провадження щодо неповнолітніх, наприклад, реалізації засад кримінального процесу щодо цих осіб, доказування, забезпечення неповнолітньому права на захист тощо. Наведене вказує на певну фрагментарність висвітлення в науці кримінального процесу загальних рис ювенальної юстиції в європейських країнах.

Метою статті є узагальнення досвіду країн Європейського Союзу у сфері кримінального судочинства щодо неповнолітніх. Результатом цього узагальнення мають стати пропозиції щодо визначення основних концептуальних засад упровадження в Україні ювенальної юстиції.

Виклад основного матеріалу. Звернемо увагу на те, що питання відправлення правосуддя щодо дітей завжди привертало велику увагу науковців, практиків та громадськості. Так, ще І. Я. Фойницький свого часу звертав увагу на те, що, як показав досвід, для осіб із недорозвинутою свідомістю, незміцнілим характером і таких, що швидко захоплюються прикладом, звичайне судове провадження

поєднане із багатьма загрозами. Звідси виник широкий рух на користь ідеї створення особливих судів для неповнолітніх і прийняття ними порядку провадження, більш пристосованого для потреб цих осіб [4, с. 504–507]. Ця думка знайшла своє підтвердження в заснуванні та практичному функціонуванні в багатьох країнах світу кримінального провадження щодо неповнолітніх, яке здійснюється в особливому правовому режимі – режимі ювенальної юстиції.

Відповідно до розуміння цього положення кожна демократична, правова, соціальна держава, піклуючись про своїх неповнолітніх громадян, створює власну модель цього особливого провадження. З цього приводу зазначається, що система ювенальної юстиції тієї чи іншої країни являє собою унікальний комплекс концепцій і форм (схем) діяльності, який визначається особливостями історії та правової системи [5, с. 94]. У науковій літературі вказується, що сьогодні існує декілька ефективно діючих моделей ювенальної юстиції – англо-американська та континентальна, окремо також виділяють скандинавську модель [6].

Запроваджуючи нову модель кримінального судочинства щодо неповнолітніх як елемент ювенальної юстиції, запозичення досвіду країн ЄС обов'язково має бути здійснено з урахуванням особливостей історії і правової системи України як країни континентальної системи права. Окремо про це наголошено у ч. 5 ст. 9 КПК України [7], однак це має бути не копія «західної моделі», яка передбачає окрему систему правосуддя для дітей і сімей, а особлива система допомоги дітям, у тому числі й тим, які вчинили правопорушення чи стали його жертвою [8].

Як відмічають фахівці, типовим варіантом континентальної моделі суду для неповнолітніх є французький суд [9, с. 76]. Перші спроби нормативного та організаційного забезпечення провадження у справах дітей у Франції було започатковано ще в 1912 р. [5, с. 94]. З цього часу це провадження набуло подальшого розвитку та оформилося у окремих, особливий вид правозастосовної діяльності, який спрямований на забезпечення прав дитини в кримінальному судочинстві. Нормативно-правове забезпечення судочинства стосовно дітей у Франції має власну особливість. Так, КПК цієї країни, як зазначають фахівці, не регулює провадження у справах неповнолітніх, це робиться на підставі Ордонансу від 2 лютого 1945 р., що діє зі змінами, внесеними законом від 24 травня 1951 р. та Ордонансом від 23 грудня 1958 р., які визначають всі питання судочинства, процесуальні та матеріально-правові аспекти, що стосуються цієї категорії кримінальних проваджень, і в остаточному вигляді створили автономну судову систему у справах неповнолітніх [10, с. 302; 9, с. 76]. Ця система має чітко виражене реінтеграційну спрямованість, а її суб'єктами є не тільки правопорушники, а й діти, які потрапили в соціально небезпечні ситуації ще до вчинення протиправного діяння [11, с. 81, 82].

Таке окреме правове регулювання пояснюється тим, що кримінальне судочинство щодо неповнолітніх у цій країні є доволі особливим явищем. Із цього приводу в літературі наводиться така його характеристика: «суди щодо неповнолітніх у Франції є автономною гілкою судової системи» [10, с. 302]. Ці суди мають триступеневу систему, розмежування якої відбувається з урахуванням компетенції кожного ступеня: суддя для неповнолітніх (*juges des enfants*), трибунал у справах неповнолітніх (*tribunaux pour enfants*) та суд ассізів у справах неповнолітніх (*cours d' assises pour mineurs*), спеціальна палата апеляційних судів [10, с. 307–308; 11, с. 79]. Звернуто увагу, що має місце виняткова підсудність таких справ – всі види правопорушень неповнолітніх підсудні тільки суду у справах неповнолітніх [9, с. 68].

Відповідно, певна автономія як правового регулювання судочинства щодо неповнолітніх, так і судової юрисдикції у кримінальних провадженнях щодо цієї категорії осіб викликає необхідність істотної спеціалізації й інших суб'єктів кримінального судочинства, які наділені владними повноваженнями. До спеціалізованих органів належать, зокрема, поліція, прокуратура, ювенальні суди та неурядові організації, а працівники зазначених установ повинні мати відповідну підготовку в цій сфері [11, с. 79].

Як узагальнення характеристики судочинства стосовно дітей у Франції наведемо точку зору Е. Б. Мельникової. Вона зазначає, що у французькому законодавстві стосовно неповнолітніх більше уваги приділяється саме заходам впливу, ніж власне судовій процедурі, але іноді занадто сувора регламентація самої процедури робить суд для неповнолітніх «схожим» на загальний суд, що перешкоджає індивідуалізації [9, с. 80], яка є одним із принципів ювенальної юстиції в усьому світі [9, с. 17].

Іншою країною, де тривалий час існує ювенальна юстиція, є Німеччина. Систему її законодавства у сфері судочинства щодо неповнолітніх становлять Закон про нове правове регулювання діяльності щодо надання допомоги дітям та молоді від 1991 р., Закон про суди у справах неповнолітніх від 1974 р., Закон про ювенальні суди від 1953 р. та низка інших правових актів [5, с. 94; 10, с. 409; 11, с. 82]. Найявніші особливих законів указує на те, що законодавство Німеччини розглядає цю сферу правозастосування як окремий напрямок правового регулювання, де основний акцент робиться на забезпечення прав та інтересів дітей. Це і обумовлює потребу в спеціальному законодавстві у сфері кримінального судочинства стосовно дітей, яке регулює кримінальні процесуальні відносини поряд із КПК Німеччини.

Що стосується структури ювенальної юстиції, то її складають ювенальні суди, соціальна служба, ювенальні прокурори, працівники правоохоронних органів та неурядові організації, до працівників

яких висуваються вимоги щодо досвіду виховної роботи, обізнаності в педагогіці, підлітковій психології, соціології та кримінології [11, с. 82].

З наведеного можна зробити висновок, що у праві Німеччини спостерігається закономірність, яка полягає в тому, що втілений у кримінальному судочинстві принцип пріоритетного забезпечення прав та законних інтересів дітей знаходить свій прояв у нормативному, організаційному та кадровому забезпеченні судочинства стосовно дітей. Наприклад, це втілюється у створенні ювенальних судів, які є самостійними підрозділами загального суду [11, с. 83].

Власну специфіку має система судочинства стосовно дітей у Нідерландах. Фахівці зазначають, що хоча в цій країні відсутні конкретні законодавчі акти з цього питання, проте сама система виглядає достатньо прозорою і вмотивованою [12, с. 7]. Це обумовлює можливість наділення уповноважених суб'єктів широкими дискреційними повноваженнями, які визначаються відновлювальною спрямованістю (щодо особи дитини та суспільного порядку) системи судочинства стосовно неповнолітніх у Нідерландах. Складовими цієї системи є: поліція у справах неповнолітніх, ювенальні судді (суди), ювенальні прокурори, ювенальні адвокати, Рада із захисту дітей при Міністерстві юстиції Нідерландів, центри пробації та неурядові організації [12, с. 7–8; 11, с. 84].

У Бельгії виникнення кримінального провадження щодо дітей як самостійної сфери правового регулювання припадає на 1912 рік [5, с. 94]. Звернуто увагу, що в цій країні для розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх почали створювати спеціальні суди, які багато уваги приділяють з'ясуванню умов виховання неповнолітнього правопорушника, ретельно досліджують його особу, а також аналізують можливість перевиховання підлітка. Практика призначення покарання в таких судах більш м'яка, вони широко застосовують альтернативи покаранню [5, с. 94]. Основним органом, який відправляє правосуддя стосовно дітей у Бельгії, є сімейний суд, що являє собою «суд змішаної, причому комплексної, юрисдикції – кримінальної, цивільної, сімейної» [9, с. 101, 103]. Певною особливістю кримінального провадження щодо неповнолітніх у Бельгії є те, що запроваджено альтернативу судовим органам щодо неповнолітніх, коли у певних категоріях проваджень можлива заміна судового втручання втручанням адміністративним. Існують комітети із захисту прав молоді, засновані в 1965 р., головним завданням яких є охорона прав та інтересів неповнолітніх від зазіхань на них, а не боротьба з їх правопорушеннями [9, с. 106].

Дещо подібна система судочинства щодо неповнолітніх існує і в Швейцарії, де за прикладом Бельгії створено спеціальну службу молоді, до якої входять департаменти організації дозвілля та відпочинку, спеціальної допомоги, медико-педагогічна служба і служба опікунства [5, с. 94].

Однією з країн Західної Європи, чий досвід у сфері судочинства щодо неповнолітніх також доцільно розглянути, є Польща. Виникнення відповідної системи судочинства стосовно неповнолітніх у цій країні пов'язується із прийняттям відповідного Закону про процедуру розгляду справ неповнолітніх 1982 р., який разом із низкою пов'язаних з ним нормативних актів доволі повно враховує міжнародні стандарти щодо прав дитини [12, с. 7; 11, с. 89]. До кола органів, які мають відповідні повноваження в цій сфері, відносять загальний кримінальний суд, сімейні суди, службу кураторів, установи для виконання покарань, неурядові організації. Особлива увага під час кримінального судочинства щодо неповнолітніх приділяється збиранню звіту про підлітка, його оточення тощо. Цей звіт, як указується в літературі, у 90 % випадків обумовлює характер прийнятого судом рішення. Сама процедура провадження не обтяжена зайвими формальностями та має охоронну щодо прав та інтересів неповнолітнього, а також відновлювальну щодо його статусу спрямованість. Широко використовуються альтернативні заходи із розв'язання конфлікту, що виник між підлітком, потерпілим або громадою та державою, зокрема медіація [11, с. 89–91].

Висновки. За результатами аналізу досвіду деяких країн ЄС у сфері кримінального судочинства щодо дітей можна виокремити низку спільних для них головних рис. Уважаємо, що ці риси, відображуючи сутність та специфіку правового регулювання, організаційного та кадрового забезпечення ювенальної юстиції у країнах однієї правової сім'ї, можуть виступати концептуальними засадами для запровадження кримінального судочинства стосовно дітей як елемента ювенальної юстиції в Україні. До числа рис, що характеризують досліджуваний нами аспект, можна віднести такі:

- за вимогами міжнародного законодавства про права людини система ювенальної юстиції спрямована на сприяння реабілітації та соціальної реінтеграції дитини, включаючи формування в дитини відчуття гідності та цінності її особистості, а також виховання поваги до фундаментальних прав інших людей;

- це є окремий, особливий вид правозастосовної діяльності, оснований на міжнародних стандартах прав дитини, який спрямований на забезпечення, охорону і захист прав та інтересів дитини, відновлення її статусу, де засобами виступають виховний, реінтеграційний вплив на неповнолітнього, що відрізняє таке провадження від звичайного кримінального судочинства;

- ювенальна юстиція розглядається як самостійний напрямок правового регулювання, де процедура провадження, як правило, не обтяжена зайвими формальностями;

- ювенальна юстиція організаційно оформлена у вигляді або автономної гілки судової системи або самостійного (спеціалізованого) підрозділу загального суду;

- відмічається чітко виражена спеціалізація інших суб'єктів провадження, які наділені владними повноваженнями;
- широка участь у провадженні як урядових, так і неурядових організацій;
- поширення юрисдикції судів як на кримінальні, так і на цивільні та сімейні справи, що стосуються неповнолітніх та їх прав;
- суб'єктами є не тільки правопорушники, а й діти, які потрапили в соціально небезпечні ситуації ще до вчинення ними протиправного діяння;
- широкий спектр альтернативних кримінальному покаранню заходів впливу на неповнолітнього;
- сутність системи ювенальної юстиції полягає в тому, що втілений у такому провадженні принцип пріоритетного забезпечення прав та законних інтересів дітей (*parens patriae*) знаходить свій прояв у нормативному, організаційному, кадровому та методологічному забезпеченні судочинства стосовно дітей.

Використання досвіду країн Європейського Союзу вже певним чином знаходить своє втілення в законодавстві України, про що свідчать положення постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх» [13], указу Президента України «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх» [1], розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» [14]. Важливе значення має Кримінальний процесуальний кодекс України, який містить окрему главу 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» [7], що фактично було першим реальним практичним кроком законодавця на шляху до ювенальної юстиції.

З цього приводу слушно звернуто увагу на те, що в кримінальному процесуальному законодавстві України досить повно врегульовано питання, пов'язані із захистом прав неповнолітніх, що є підґрунтям для створення вітчизняної моделі ювенальної юстиції з її переважно охоронною функцією [15]. Але, на жаль, з точки зору практичної реалізації положення вказаної Концепції у своїй більшості поки що залишилися лише на папері, а створення вітчизняної моделі ювенальної юстиції стає справою з далекою перспективою.

Для подолання цієї негативної ситуації, на наш погляд, з урахуванням виокремлених вище основних рис ювенальної юстиції в окремих країнах Європейського Союзу, перспективними вбачаються наукові дослідження, спрямовані не тільки на подальше вдосконалення засад створення такої моделі в нашій країні, а й на подальшу розробку форм і методів реалізації її функціонального призначення, визначення процесуального статусу тих суб'єктів, яких залучено до цього особливого провадження, розробку більш ефективної системи впливу

на неповнолітніх та програм їх ресоціалізації. Саме такий підхід забезпечить ефективність і дієвість запровадження ювенальної юстиції в Україні, відповідно правосуддя щодо дітей поступово має перетворитися з карального на відновне.

Список бібліографічних посилань: 1. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх: указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011> (дата звернення: 21.09.2017). 2. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 230-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-п> (дата звернення: 18.09.2017). 3. «Увага! Діти!»: хто і яким чином має захищати дітей? / Радіо Свобода. 9 груд. 2016 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28166099.html> (дата звернення: 16.09.2017). 4. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. СПб.: Альфа, 1996. Т. 2. 552 с. 5. Ювенальна юстиція і ювенальні суди в українському судочинстві: посіб. для тренінгів. Кн. 1. Київ: Кобза, 2003. 192 с. 6. Романюк В. В. Досвід країн Західної Європи у сфері кримінального судочинства стосовно дітей. *Право і Безпека*. 2009. № 3. С. 18–23. 7. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Голос України*. 2012. № 90–91. 8. Закірова С. Ювенальна юстиція в Україні: проблеми, перспективи. *Громадська думка про правотворення*. 2017. № 4 (129). С. 4–9. URL: http://www.nbuvip.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2734:yuvnalna-yustitsiya-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 19.09.2017). 9. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособие. М.: Дело, 2000. 272 с. 10. Гуценко К. Ф., Головкин Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств: учебник. Изд. 2-е, доп. и испр. М.: Зерцало-М, 2002. 528 с. 11. Ювенальна юстиція: навч. посіб. / за заг. ред. Н. М. Крестовської. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с. 12. Ювенальна юстиція і ювенальні суди в українському судочинстві: посіб. для тренінгів. Кн. 2. Київ: Кобза, 2005. 165 с. 13. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх: постановою Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 357 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-п> (дата звернення: 16.09.2017). 14. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 № 1039-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2011-п> (дата звернення: 20.09.2017). 15. Гультай М. М. Особливості вітчизняної моделі ювенальної юстиції. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 12. С. 24–28. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/FD13963E350840C5C225710100399CD1> (дата звернення: 04.09.2017).

Надійшла до редакції 29.09.2017

Романюк В. В. Европейское влияние на становление ювенальной юстиции в Украине

Отражён опыт правового регулирования и современные организационные формы уголовного производства в отношении несовершеннолетних в странах Европейского Союза. Обращено внимание на соответствующие правовые аспекты, которые могут быть заимствованы в уголовное процессуальное законодательство Украины в сфере судопроизводства в отношении детей, и сформулированы предложения по внедрению ювенальной юстиции в Украине.

Ключевые слова: уголовное производство в отношении несовершеннолетних, ювенальная юстиция, правовой режим, ребёнок, несовершеннолетний.

Romaniuk V. V. European impact on the formation of juvenile justice in Ukraine

The urgency of the study of European impact on the formation of juvenile justice in Ukraine is due to the creation of a juvenile justice system in Ukraine. The objective of the article is to summarize the experience of the European Union countries in the field of criminal justice regarding minors in order to develop propositions for determining the basic conceptual principles for the implementation of juvenile justice in Ukraine.

It has been noted that the system of guaranteeing the rights and interests of minors, who entered into conflict with the law, as required by the Concept for the development of criminal justice for minors in Ukraine remains undeveloped and does not work at a sufficiently efficient level in Ukraine.

Therefore, the relevant task of the science of criminal procedural law is the development of theoretical recommendations and practical propositions for the construction of such a criminal process in the content and form, which would meet modern European standards in this area, where one of the directions of its development is the improvement of criminal justice in relation to children, including by introducing juvenile justice. The realization of the task of creating a proper juvenile justice system in Ukraine, which exists in most European countries, is impossible without taking into account the existing world experience in this sphere, which will be the key to the efficiency and effectiveness of the domestic model of juvenile justice.

By the results of the analysis of the experience of some EU countries in the field of criminal justice for children, a number of common features for them has been allocated. It has been suggested to believe that these features, reflecting the essence and specificity of legal regulation, organizational and staffing provision of juvenile justice in the countries of one legal family, can serve as conceptual principles for the introduction of criminal justice for children as an element of juvenile justice in Ukraine.

Keywords: criminal proceedings against minors, juvenile justice, legal regime, a child, a minor.

